

Ózer Ágnes

KÁLLAY BENJÁMIN, A TÖRTÉNÉSZ DIPLOMATA

Vannak a magyar történelemnek olyan korszakai, jelenségei, melyek iránt a magyar történettudomány nem tanúsított fogékonyságot, s vannak egyéniségek, akikről nem alkotott áttekinthető és pontos képet, holott legalább kapcsolattörténeti szempontból jelentősnek minősülnek.

Talán ezzel magyarázható, hogy még ma sem, az egykori Jugoszlávia területén kialakult politikai és háborús helyzet után sem került a figyelem középpontjába Kállay Benjámint, a 19. század második felének kiemelkedő diplomata, gondolkodó és történész egyénisége. Egy-egy kisebb lélegzetvételű értekezés legfeljebb a liberális gondolkodó Kállayt, semmint a történelemszót és diplomata-t állítja elének.

A szerb és a jugoszláv szakirodalmat azonban, úgy látszik, jobban érdekelte a diplomata és történész, de talán ez természetes is, hiszen Kállay ebben a minőségben került szoros összeköttetésbe Szerbiával és a szerb nép történelmével, valamint Boszniával és az ott élő népekkel.

Így látott napvilágot 1976-ban Andrija Radenić gondozásában Kállay nagyjából Belgrádban vezetett naplója, majd 1987-ben Szarajevóban Tomislav Kraljačić jelentetett meg monográfiát Kállay boszniai kormányzóságának idejéről (Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903).

Kállay történetírói munkásságát is számon tartják, a szerb történettudomány jeles képviselői napjainkig használják, olvassák és kommentálják műveit, a 19. században pl. Čedomilj Mijatović, Mihailo Gavrilović, Stojan Novaković, a közműveltség pedig Slavko Gavrilović és Radovan Samardžić.

Kállay Benjámint 1832-ben született, és már gyermekkorától fogva érdeklődést tanúsított az akkor még keletinek számító népek nyelve, szokásrendje és kultúrája iránt. Az egyetem befejezése után már tudott oroszul, újjörögül, törökül és szerbül, s nyelvismeretéhez csakhamar széles körű politikai és gazdasági műveltség is társult.

Az 1865. évi sikertelen szentendrei képviselőjelöltséget követően az igazi nagy fordulatot karrierjében és életében a belgrádi főkonzuli és diplomáciai ügyvivői kinevezése jelentette 1868-ban, mégpedig Andrassy Gyula miniszter-

elnök ajánlatára. Diplomáciai és miniszteri pályafutását később Bölöny József a *Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók* című értekezésében a Monarchián belül példa nélkülinek nevezte.

1868-tól 1875-ig országgyűlési képviselő, majd 1875-től 1878-ig osztrák–magyar képviselő volt az európai kelet-ruméliai bizottságnál, 1879-től különböző megbízásai voltak a közös külügy-minisztériumban, 1881-től közös külügyminiszter, 1882-től haláláig, 1903-ig közös pénzügyminiszter, és így, rangjánál fogva, az 1878 óta a Monarchia megszállása alatt lévő Bosznia kormányzója is volt egyben.

Pályafutásának ezek a száraz adatai azonban nem tükrözik Kállay Benjámín sokirányú érdeklődését és ténykedését, szellemi arculatának megrajzolásához tehát közvetlenül az osztrák–magyar kiegyezést megelőző időszakig kell visszanyúlnunk.

A Deák-párt berkeiben Kállay közvetlenül is összeköttetésbe került Andrássy Gyulával, valamint Deák Ferenc mellett a másik kiemelkedő szellemi egyéniséggel, Eötvös Józseffel, akinek Kállay ebben az időszakban a hatása alatt állt. Ekkor dolgozik John Stuart Mill *A szabadságról* című művének fordításán, és ekkor írja hozzá azt a bevezető esszét, melyben saját gondolatait is papírra veti a társadalom és az egyén viszonyáról, ezeknek a viszonyoknak a történelmi fejlődéséről. Ebben a munkájában a magyar pozitívista esszé egyik csúcsát tisztelheti az utókor, szerzőjét pedig a modern társadalomtudományi szaknyelv úttörőjének tarthatja számon. Kállay nyelvtörténeti jelentőségéről tanúskodnak későbbi történeti művei is, melyekben a modern politikai publicisztika nyelvén szólal meg és magyaráz történelmi eseményeket és folyamatokat.

Miután sor kerül belgrádi főkonzuli kinevezésére 1868-ban, kiteljesedik a Balkán iránti érdeklődése. Belgrádi éveinek hozadéka a már említett, rendszeresen vezetett napló, melynek gazdag anyagából magyar nyelven csak két úti-jegyzete jelent meg nyomtatásban: *Utazás a szerb határon 1868-ban* és *Bosnyák utazásról készült feljegyzés* (1871) címmel.

A szerb történészek Kállay konzuli naplóját, amely a szerb állam függetlenségi törekvéseit és politikai átrendeződését ismerteti, elsőrendű forrásműként használják. A könyv forrásértékét nagyban növeli Kállaynak a belgrádi diplomáciai és belpolitikai körökben elfoglalt különleges pozíciója, mely természetesen elsősorban nyelvtudásának volt köszönhető, valamint kitűnő megfigyelőképességének és annak a ténynek, hogy feljegyzései egyszersmind egy-egy esemény bel- és külpolitikai értelmezését is tartalmazzák.

A két előbb említett úti-jegyzet azonban igazi csemegének számít.

1868 szeptemberében, szinte közvetlenül Belgrádba érkezése után, Kállaynak lehetősége nyílt arra, hogy hajóval leutazzon Vidinig, ahonnan szárazföldi úton Negotinon, Zaječaron és Knjaževacon át tért vissza Belgrádba. Annak ellenére, hogy az utazás igen rövid ideig tartott, feljegyzései nem szűkülnek le a politikai eseményekre, hanem megfigyeléseit igen részletes és pontos földrajzi és néprajzi leírások is gazdagítják. Kállayt érdekelte a táj, az emberek, küllemük, öltözkük és a szokásaik is.

Szeptember 20-án, elhagyva Vidint, Negotinig jutott, ahol a körzet nacselnikja meghívta, hogy tekintse meg a negotini vásárt. Kállay így fogalmazta meg benyomásait: „. . . Végre leértünk a térségre, s csakhamar a vásár kellős köze-

pébe jutottunk. Itt leszálltunk a kocsikról, s gyalog hatoltunk be a szekér- és embertömegbe.

Az országút mellett kétoldalt elterülő térségen a legtarkább tömeg sürgött-forgott, tánczolt, danolt, kiabált, egy szóval a legnagyobb élénkség uralkodott mindenfelé. Mintegy 4–5000 ember volt itt összegyűlve az egész környékből s a legnagyobb rész nem vásárolni, hanem mulatni jött, s így nem csoda, hogy a vigasság ily élénken nyilatkozott. . . A nők kettesével-hármasával járkáltak. . . s már öltözetük azonnal elárulta nemzetiségüket. Az oláh nők színes, tarka, rövid katrinczákat viselnek, mely alól hosszabbra nyúlik a fehér ing; vastag harisnyáik szinte sokszínű pamutból készülék; cipőik idomtalanokban hasonlók a sárczipókhöz, sokan szandálokat hordanak, melyek éppen csak a talpat fődik; hajuk közé csinált virágok s kisebb-nagyobb pénzdarabok vannak fonva; némelyek prémmel szegélyezett posztó felöltőt viselnek. A szerb nők öltözete többnyire fehér rövid szoknya, színes kötő s kis gömbölyűre szabott mellényke, vagy e helyett a derékon széles színes fűző öv (a szoknya folytatása gyanánt), mely a mellett fel és előre szorítja. Az öltözék gazdagságát a nyakra s a haj közé fűzött arany, ezüst pénzekből összerakott egész páncél borítja, mások több sor aranyat viselnek nyakukon. A menyecskéket csinált virágokból készült, üveg gyönggyel és ismét pénzekkel ékesített toronyalakú magas fejék különbözteti meg. A férfiak viseletében is megvan a különbség a két nemzetiség között, mely leginkább a főveg különféleségében nyilvánul” . . .

Szerbiai útjára Felix Kanitz ismert balkanológussal indult és Vidinig együtt utazott, s a vele folytatott beszélgetés természetesen nyomot hagyott a majdnem két hétig tartó utazásról szóló feljegyzésén, amelyet 1868. szeptember 27-én így fejez be: „. . . Ezután békében maradtam egészen Szmederevöig, hová délelőtt 11 óra felé érkeztem meg. Itt még egy nacsalnik és tisztjeinek látogatásán kellett túlesnem, azután azon boldog öntudattal indultam tovább, hogy több nacsalnik Belgrádig nem létezik. A kis Groczka faluban azonban meglátogattam Garašanint, Szerbia híres ministerét, ki mióta a kormány mások kezébe jutott, itt él visszavonulva, de azt hiszem, nem tétlenül, hanem szüntelen fondorkodva. Mintegy félórát töltöttem nála, beszélgetve egész általánosságban.

Négy óraker délután érkeztem meg Belgrádba, fáradtan, porosan, eltikkadva, igen elégedetten ezen kis kirándulással, de nem bánva azt sem, hogy egyszer már végét érte.”

Következő útjára 1872-ben került sor. Beust osztrák–magyar külügyminiszter megbízásából Boszniába utazott, hogy az ott tapasztaltokról jelentést írjon. A Kállay-szövegek sajtó alá rendezője, Thallóczy Lajos rövid bevezetőjében kifejezi azt a meggyőződését, hogy ez az utazás „. . . kiindulópontja annak a hét évvel később tetet öltött politikának, mely Boszniát és Hercegovinát a monarchia egyenes érdekörébe vonta”. Kállaynak szándékában állt útijegyzeteit kibővítve és jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátva egy nagyobb „főműben” megjelentetni, de ennek a munkának csak a bevezetőjével készült el, magát az útijegyzeteket már nem dolgozta át.

A bevezetőben igyekszik alapos információkat nyújtani a török uralom alatti Boszniáról, s kifejti, hogy mivel minden oldalról idegenekkel, sőt délen és ke-

leten ellenségekkel van körülvéve, ez a történelmi-földrajzi helyzet nagymértékben meghatározza a boszniai politikai viszonyokat. Két momentumot tartott különösen jelentősnek: a könnyű elszakadás lehetőségét (Boszniát csak 8 óra járásnyi földterület köti össze a Török Birodalommal), valamint az állandó veszélyeztetettség érzését. A mohamedán lakosságot különösen fogékonyak tartotta a vallási fanatizmusra. Talán ezért érezte szükségesnek, hogy röviden foglalkozzon a bosnyák tartomány „etnografico-vallásos mozzanataival”, továbbá azokkal a történelmi folyamatokkal, amelyek az 1872-ben uralkodó helyzet kialakulásában is szerepet játszottak, vagyis a földbirtokviszonyokkal. A későbbiekben ezek rendezése képezi alapját a Boszniával kapcsolatos intézkedéseinek, illetve a bosnyák kérdés megoldásának.

Írásában utal a nyelvjárásbeli és kiejtésbeli különbségekre, melyek szerinte nem gátolták a különböző vallású, de fajilag egységes népek egymás közötti megértését, sőt, annak a meggyőződésének is hangot ad, hogy amennyire a körülmények Boszniában lehetővé teszik, a különálló nemzetiségnek „bizonyos homályos érzete lelhető fel”. Érveit így fogalmazta meg: „Ha a mohamedán vagy keresztény bosnyákot kérdezzük, hogy mily nyelven beszél, rendszeren azt feleli: naški vagy bosnyácski (a mienken vagy bosnyákul). A különlegesség ez érzete nemcsak a nyelvre terjed ki, hanem a fajra és általában a nemzetiségre is. Nem egyszer hallottam beszélni a bosnyák nép természetes tehetségeiről, képességeiről, melyek az ottani felfogás szerint csakis a bosnyák faj tulajdonait képezik”.

A nemzetiségi megoszlás ismertetésén kívül Kállay a vallási jellegzetességek feltárásával a boszniai mohamedánok és keresztények közötti antagonizmus gyökereit is kutatja, s a mohamedán fanatizmus sem marad érdeklődési körén kívül, sőt, a katolikus–ortodox ellentétekkel is behatóbban foglalkozik. Írása itt félbeszakadt, tovább már csak a rövidebb, hosszabb napi bejegyzések jelzik a mintegy 582 kilométernyi útjának állomásait. A feljegyzésekből ítélve Boszniában elsősorban a már említett nemzetiségi és vallási ellentétek voltak rá nagy hatással, de érdeklődése kiterjedt a földrajzi, néprajzi és életmódbeli sajátosságokra, mint a pár évvel azelőtti szerbiai utazása során.

Kállay hajóval indult Boszniába, Brčkónál felszállt a hajóra az osztrák–magyar konzuli ügyvivő. A boszniai állapotokról folytatott beszélgetésük nyomán a következőket jegyzi fel naplójában: „A nép elnyomva, de inkább a földbirtokosoktól, mint a kormánytól. A törökök felhasználják a katolikusok és ortodoxok ellenségeskedését. A keresztények még nem képesek gondolkodni, összetartás nincs köztük, s ezért komoly mozgalomról nem is lehet szó; egyik a másikat árulja el a török hatóságnál”. Július 16-án ért Szarajevóba, és az első benyomását így írta le: „A túlsó oldalon egy völgynyílásban Szarajevó hegyi látképe tűnt elő. Gyönyörű táj. Hosszú híd a Bosznán, Oszmán pasának egy nyári laka; Ilidzse, tíz percznyi távolban gyógyforrások. A térségen kanyargó úton fél hétkor Szarajevóba érek és Theodorovicséknál szállok meg”. Érdekesként említsük meg, hogy amikor a völgynyílásban először megpillantotta Szarajevót, fél kettő volt, és mintegy öt óra hosszára volt szüksége ahhoz, hogy a városba érjen. Thallóczy Lajos ezt a bejegyzést a következő lábjegyzettel látta el: „12 km Szarajevótól; Kállay Ilidzséből modern fürdőt teremtett, mely haláláig meleg gondoskodás tárgyát képezte. Kitűnő kénes hévize már a római

korban ismeretes volt. Most a szerajevói állomástól külön vasút közvetíti a forgalmat 1891 óta.”

Kállay július 17-e és augusztus 2-a között tartózkodott Szarajevóban, és szinte minden napja eseményekben gazdag volt. Meglátogatta minden felkezet iskoláját, a szarajevói török helyőrség nyári táborát, különböző vallású kereskedőket, egyszerű embereket, egyszóval figyelme a város minden jellegzetességére kiterjedt. Jegyzeteiben ugyanakkor figyelemmel kíséri az új ortodox templom felszentelésének politikai melléközöngéktől sem mentes előkészületeit. Így július 25-én Holmes angol konzultól szerzett értesülését jegyzi le: „Holmes (angol consul) beszéli, hogy a városban az a hír van elterjedve, hogy az új ortodox templom megnyitására (augusztus 1.) tizenötezer idegen jön Montenegroból és Szerbiából. Holmes beszélt a válnival és figyelmeztette, hogy tegyen rendelkezéseket, nehogy valami zavar történjék. . .” Július 30-án már a másik fél előkészületeiről is voltak hírei: „. . . A városban nyugtalanító hírek keringenek a holnaputáni templomszentelési ünnepélyt illetőleg. Mondják, hogy a mohamedánok ócska handzsárjaikat élesítik, hogy a fanatikus Hadzi Loja el volt fogva, de ismét szabadon bocsáttatott, hogy az orosz consul végrendeletét a válnak adta át azon esetre, ha az ünnepélynél lemészároltatnék stb. Természetesen én nem látom, hogy aggodalomra ok volna; azonban úgy látszik, maga a kormány is tart némi excessusoktól, mert a táborból katonaságot szállított be a városba.”

Kállaynak ezek a boszniai naplójegyzetei, mihelyt 1882-ben pénzügyminiszterré nevezték ki és Bosznia-Hercegovina legfőbb vezetése is a kezébe került, egészen más dimenziókat kaptak. Nevéhez a szakirodalom általában „a Bosznia pacifikációját” fűzi, attól függően pedig, hogy milyen nemzetiségű az illető szerző, dicséri vagy elmarasztalja. Az mindenestre tény, hogy Kállay közvetlen tapasztalatai alapján hozta meg a Boszniával kapcsolatos döntéseit, amelyek a lassú, passzív és elmaradott török távkormányzás helyett, egy gazdaságilag aktív civilizáló rendszerre szerette volna alapozni Bosznia jövőjét, oly módon, hogy minden ott élő népnek, sajátosságai megőrzése mellett, legyen lehetősége a fejlődésre. Törekvéseiben az a meggyőződés vezérelte, hogy kialakulóban van a bosnyák „különálló nemzetiség homályos érzete”, s hogy Bosznia gazdasági megerősödése és modernizálódása esetén a bosnyákság modern politikai nemzettelé kovácsolódva eltompíthatja a fennálló antagonizmusokat.

A szerb történetírás 1993-ban Tomislav Kraljačićtól búcsúzva így emlékezett meg Kállayról: „Kállaynak az volt a szándéka, hogy a keleten lángoló szerb és a nyugaton lángoló horvát tűz közé egy idegen szigetet telepítsen.” „. . . Nem ez a magyar báró volt az egyedüli, aki a szerbeket úgy élte meg, mint egy új nemzet-ötvözet képlékeny összetevőit.” „. . . Kállay halála óta még háromszor ismétlődött meg az az erőfeszítés, hogy egyazon területen és ugyanazon etnikai összetevőkből egy más nemzet nevelődjön”.

De Kállay elképzeléseinek és megoldásainak nemcsak a szerb egyesülést szorgalmazók bírálataival kellett megküzdenie. Rendszerének a konzervatív mohamedán arisztokrácia köreiből is voltak ellenségei, akik ugyanúgy végletekben gondolkodtak, mint a boszniai szerbek.

Így született meg 1990-ban *A mohamedánság helyzete Boszniában* című írása, amellyel a *Budapesti Szemlé*ben egy travniki mohamedánnak a bírálata vála-

szolva, kórképét adta a boszniai problémáknak, és felkínálta a statisztikai adatokkal alátámasztott megoldásokat is.

Ezeknek az értékéről még azok is meg vannak győződve, akik a leghevesebb bírálói Kállay boszniai rezsimjének, s akik a szerb egyesülés fő ellenségét látták benne. Mint a Kraljačić-búcsúztatóból kitűnt, a Kállay-féle boszniai intézkedések történelmi értékelését az „európai történetírás feladatának tartják”.

Kállay tevékenysége azonban nem merült ki a naplóvezetésben és filozófiai eszmefuttatásainak lejegyzésében. Idejének legnagyobb részét 1874 tavaszától a szerb nép történetének a megírására fordította: érdeklődésének középpontjában a 19. századi szerb történelem fő eseménye, a szerb felkelés állt, és ennek kapcsán írta meg a szerb történelem rövid áttekintését a szerbségnek a Balkán félszigetre való vándorlásától a felkeléséig. Arról, hogy mi készítette e hatalmas vállalkozásra, az 1867-ben megjelent *A szerbek története 1780–1815* című munkájának az előszavában vallott. „Nálunk e történet még oly kevésbé ismeretes, e mellett pedig reánk nézve oly kiváló érdekeléssel bír, hogy nem tartottam feleslegesnek, röviden megemlékezni azon régebbi korról is, midőn Magyarország és Szerbia olykor mint barátok, de igen gyakran mint hatalmas vetélytársak jelennek meg.”

A szerb nép történetét a kissé hosszúra sikeredett Bevezetőben sűrítette össze, nem feledkezve meg annak hangsúlyozásáról, hogy ilyen „terjedelemben s így egybeállítva”, mint ahogy ő „megkísérelte”, e történeti tények még „schol sem voltak feldolgozva önálló kikerekített egésszé”. De nemcsak a Bevezetőben, hanem az egész műben fellelhetők a szerző közvetlen tapasztalatain és filozófiai műveltségén alapuló megállapításai, melyek akkor futurisztikusnak tűntek, ma pedig az aktualitásukkal ragadják meg az olvasót. Ilyen például a Balkán félsziget történelmi-földrajzi helyzetének jellemzése, a szerbek letelepedése előtti korokra való visszatekintése: „De a legkülönbözőbb népeknél is, melyek állandóan megtelepedtek a félszigeten, és rendezett államokat alkottak, felismerhető a törekvés: egyesíteni mindazon tartományokat, melyek tulajdonképpen a Balkán félsziget összeségét képezik. A teljes egyesítés csak két hatalomnak sikerült, a bizanczinak és az oszmánokénak, de ezeknek is aránylag csak rövid időre. Az időnként felmerülő s olykor-olykor nagy erőre vergődő ellentétes törekvések csakhamar meglazítják vagy végképp megbénítják a központi hatalmat. A Balkán félsziget tartományainak egyidejű centrifugális és centripetális irányzata, mindenesetre egyike a legnevezetesebb történeti jelenségeknek, melyet ma éppen úgy szemlélhetünk, mint századok előtt.”

Ugyanez a gondolat jut kifejezésre a szerb fejedelemségekről szóló részben is: „E fejedelemségek, mint látni fogjuk, hosszabb időn át, többé-kevésbé önálló szerepet játszanak a szerbek történetében, s nemegyszer elkeseredett küzdelmet folytatnak egymással. Mindazáltal a nép, mely azokat lakta, úgy fajra mint nyelvre nézve teljesen egységes volt. És ezért kétségkívül a történelem egyik legsajátosabb tüneténye, hogy a Balkán félszigetet lakó összes szerb elem még a legkedvezőbb körülmények között is, aránylag csak rövid időre volt képes a szerb tartományok egyesítésén alapuló egységes államot alkotni. A szétválás igen hamar bekövetkezett. És miként ma is, ha mindjárt nem is öntudatosan átértzett politikai irányzat kifolyása gyanánt, de tényleg mégis három

gravitacionális központot találunk a Száván túli szerbek között u. m. a tulajdonképi Szerbiát, Boszniát és Montenegrót Herczegovinával, úgy már a szerbek megtelepedésének idejében s azután egész történetükön át mindenkor feltehetjük ezen hármass központosulási törekvést. E nevezetes tény kétségkívül érdekléssel bírt a múltban s figyelmet érdemel a jövőre nézve is.”

Magának a szerb felkelésnek a történetét azoknak a történelmi eseményeknek az ismertetésével kezdi, melyek szerinte közvetlen kiokozói voltak a török elleni lázadásnak. Kimerítő alaposággal tárja fel, milyen viszonyok között élt a szerb nép a török hódoltság idején, kitér az osztrák–török háborúra, s magának a felkelésnek három fejezetet szentel. A szerbiai eseményeken kívül szól a felkelők hadi tevékenységéről, a felkelés vezetőinek egymás közötti viszonyáról, s a korszak történéseit a szerb–török ellentét szemszögéből világítja meg. Alapos vizsgálatnak veti alá a két fő külpolitikai tényezőnek, Ausztriának és Oroszországnak a szerb felkeléshez való viszonyulását. Lépésről lépésre nyomon követi az osztrák diplomácia minden intézkedését, és arra a következtetésre jut, hogy a keleti kérdés megoldásában az ő korában is érezhető lépéshátrányt az osztrák, majd az osztrák–magyar diplomáciának a helytelen intézkedései okozták. Ennek a tézisének a kifejtésére *A szerb felkelés története 1807–1810* második kötetében került sor teljes egészében, mely csak Kállay halála után, Thallóczy Lajos gondozásában jelent meg 1909-ben.

Kállaynak nem sikerült befejeznie a tervezett terjedelemben művét. Kéziratát és jegyzeteit, valamint az általa fontosnak ítélt források jegyzékét a sajtó alá rendező Thallóczy a második könyv függelékékként közölte. Így láttak napvilágot az írásunk elején már ismertetett útjegyzetek is. A két könyv megjelenése között eltelt 21 év alatt Kállaynak három kisebb lélegzetvételi írása hagyta el a sajtót. Ezek a művek terjedelmüktől függetlenül hűen tükrözik szerzőjük politikai és szellemi fejlődését, melynek a nemzeti liberalizmus volt a kezdete, és a századvégi dualista konzervativizmusba torkolt.

Az első mű tulajdonképpen egy résztanulmány a szerb felkelés történetéhez, és *Oroszország keleti törekvései* címmel jelent meg 1878-ban, ezt követte ugyanaz évben akadémiai székfoglalója, a *Magyarország a Kelet és Nyugat határán* című történelmi esszé, amelyben a Nyugat és a Kelet szellemiségének összevetésével határozza meg Magyarország helyét a két civilizáció határán, abban a hitben, hogy „a közvetítést az emberiség két nagy áramlata között, nekünk kell... elvállalnunk, mert mi vagyunk arra leginkább hivatva... Minden erre utal; még az a szent ereklye is, melyet a magyar nép méltán az állami és nemzeti egység jelvényéül tekint. A magyar korona két részből áll. Rómából származott az egyik, a másik Byzánzból. A Nyugat és a Kelet szelleme egyesül a szent koronában”. Annak ellenére fejtette ki álláspontját, hogy már a beszéd elhangzásakor védekeznie kellett a szélsőséges magyar nacionalisták, Rákosi Jenő és hívei ellen, akik a „magyar szupremáciát a Szent Korona országaiban” erőszakkal és kizárólagossággal szerették volna megvalósítani. Kállay tehát szöges elentétben áll azzal a képpel, amelyet a szerb szélsőséges nacionalisták rajzoltak róla.

Harmadik művét már miniszterkedése alatt, 1900-ban, Bosznia kormányzójaként írta. A mohamedánság helyzetének a felmérésével a boszniai kérdés

megoldásának sajátos, kállays vízióját vázolta fel benne, és Bosznia civilizálásának gazdasági alapjaira is rámutatott.

Halála után közeli munkatársa, Thallóczy Lajos úgy ítélte meg, hogy Kállaynak a szerb felkelésre vonatkozó hátrahagyott kézírata önálló műként is megállja a helyét. Mint bevezetőjében említi, a kézirat olyan „nagyméretű”, hogy megszerkesztéséhez körülbelül két évre volt szüksége két munkatársával együtt: dr. Jungerth Mihály a műben szereplő egyének életrajzi adatait dolgozta fel, dr. Szekfű Gyula pedig a név- és tárgymutatót állította össze.

A szerb felkelés történetének második része így két kötetben jelent meg, s Kállaynak teljesen rendezett öt fejezetnyi szövegét tartalmazza, de nem az eredeti elképzelés szerint. Munka közben ugyanis Kállay úgy találta, hogy nem lesz ideje művét befejezni, és hogy fel kell dolgoznia a Habsburg Birodalom határ menti területein és a Szerémségben élő szerb lakosság között 1808-ben kitört lázadásokat. Az ezekkel foglalkozó fejezetekben már kirajzolódik a modern politikus arcéle, aki nemcsak hogy felismeri a császári udvarnak a magyarországi szerbség iránti politikai játékeit, hanem ellenzi is.

Természetesen felmerül a kérdés: vajon milyen is Kállay Benjáminnak a szerb nép történetével foglalkozó műve? A szerb felkelések teljes történetének a megírását tervezte 1815-tel bezárólag. Ezt a szinte egész életét kitöltő folyamatos munkát nem sikerült befejeznie, de még így is kiemelkedik a 19. századi szerbségről szóló történeti művek közül –, melyek Radovan Samardžić véleménye szerint nem mondhatók a legjobbaknak –, s mind terjedelmét, mind tartalmi minőségeit tekintve figyelmet érdemel.

Kállay műve Leopold Rankéra, a modern történetírás szerbiai megalapítójára és a szerb felkelés egyik első történetírójára is hatással volt. E megállapításra a két szerző azonos tárgykörű művének összehasonlítása után jutottunk. Ranke 1892-ben jelentette meg Belgrádban *Srbija i Turska i deveinaestom veku* című tanulmányát, amelyen kétségtávol rajta hagyta jelét a magyar előd „szellemujja”. Ez „nem is csoda, hiszen Kállay – mint Nemeskürty István írta róla – a kiegyezés utáni liberális magyar politikusnemzedék jelentős tagja volt”. De legtöbbször mint „nem eléggé jó magyar”, illetve mint „a szerbeket nem eléggé szerető” író a történelem lomkamrájába hajították.

1889 tavaszán a nagyon beteg Andrássy Gyula jóslata, hogy: „... . nemzetek sorsa fölött az ágyúk döntenek majd”, bevált akkor is, ma is. Elsősorban azért, mert a liberálisan gondolkodó, művelt és sokoldalú történetíró diplomaták, mint amilyen Kállay Benjámin is volt, majdnem mindig háttérbe szorulnak.

* Ez az írás a Belgrádi Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszékén 1988-ban megvédett – Benjamin Kalaj – *istoričar jugoslovenskih naroda* című – magiszteri dolgozat alapján készült.